

Lietuvos žydai 1944–1945 m.: holokausto tąsa Štuthofio koncentracijos stovykloje (1)

Antrojo pasaulinio karo pradžioje nacistinės Vokietijos okupuoto Laisvojo Dancigo (Gdansko) miesto-valstybės (gyvavo 1920–1939 m.) teritorijoje įsteigta Štuthofio (Stutt-hof) koncentracijos stovykla – ne tik lietuvių, bet ir žydų tautybės Lietuvos piliečių kančių ir mirties vieta. Tačiau iki 2020-ųjų nebuvo skelbiama išsamių analitinių darbų, susijusių su tragiškų Štuthofio įvykių lietuviškąja jadaika. Tad tęstiniu straipsniu bus bandoma bent iš dalies užpildyti šią spragą. Juolab kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė, įgyvendindama Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. gegužės 10 d. nutarimą „Dėl 2020 metų paskelbimo Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metais“, šiemet numatė nemažai šiai progai skirtų renginių, skatino tirti ir su Lietuvos žydų tragedija Antrojo pasaulinio karo metais susijusias problemas, plėtoti leidybinę veiklą, rašyti įvairaus pobūdžio straipsnius.

Iki šiol mūsų lietuviškoje istoriografijoje nedaug dėmesio susilaukė 1944 m. vasarą prasidėjusi Lietuvos žydų tragedijos – holokausto galutinė stadija. Tuomet daugumos išlikusių Lietuvos piliečių žydų likimai ilgiau ar trumpiau buvo susiję su dar 1939-ųjų rudenį, t. y. pačioje Antrojo pasaulinio karo pradžioje, nacistinės Vokietijos okupuotos Lenkijos teritorijoje (iki tol formaliai – Lais-

vojo Dancigo valstybės teritorijoje) veikusia Štuthofio koncentracijos stovykla. 1944 m. naciai Štuthofio lagerį pavertė Lietuvos žydų kalinimo, naikinimo ir persiuntimo į kitus „mirties fabrikus“ vieta.

Štuthofas yra tapęs Lietuvos gyventojų kančių simboliu. Tam didelės įtakos turėjo šioje koncentracijos stovykloje nuo 1943 m. kalinto rašytojo ir dramaturgo profesoriaus Balio Sruogos atsiminimų knyga „Dievų miškas“¹. Istoriniu simboliu tapo ir kūrinio pavadinimas, kuris dažnai, ypač biografinėse ar literatūrinėse publikacijose, pakeičia Štuthofio vietovardį ar apibūdina patį konclagerį. „Dievų miško“ rankraštį B. Sruoga parašė dar 1945-ųjų vasarą, besigydydamas Birštone po lageryje ir nacių vykdytos kalinių evakuacijos metu patirtų kančių. Tačiau knygų leidybą akyrai kontroliavę sovietiniai cenzoriai uždraudė spausdinti rankraštį. Pirmasis gerokai kupiūruotas „Dievų miško“ leidimas išėjo jau po rašytojo mirties – tik 1957 m. Knygoje aprašyti konclagerio vaizdai, nors ir nušviesti su „sruogiška“ ironija ir rašytojui būdingu sarkazmu, iš tikrųjų atskleidė tą siaubingą padėtį, kurioje atsidadė visi Lietuvos piliečiai, dauguma iš jų buvo žydai. Daugiausia tai buvo moterys, nemažai jų – kartu su vaikais. Būtent vaikais ir nuo

patirtų kančių pasiligojusiomis moterimis, kaip netinkamais darbui, pirmiausia stengėsi atsikratyti ir taip jau perpildyto konclagerio vadovybė.

Nacistinio laikotarpio istorijos tyrinėtojas dr. Arūnas Bubnys knygoje „Pragaro vartai – Štuthofas“² pateikė išsamią šios koncentracijos stovyklos charakteristiką ir kai kuriuos kitus faktus bei nuotraukas. Iki Antrojo pasaulinio karo, kurio pradžia 1939 m. sutapo su prasidėjusiais mūšiais tarp Vokietijos ir Lenkijos kariuomenių, Štuthofas buvo niekuo neišsiskiriantis žvejų miestelis Laisvojo Dancigo valstybės (valstybinio-politinio darinio) pakraštyje. Dancigo situacija buvo panaši į Klaipėdos krašto padėtį iki 1923-ųjų, kai šis regionas autonominiams pagrindais buvo prijungtas prie Lietuvos Respublikos. Nuo seniausių laikų Štuthofa apylinkėse gyveno lietuviams giminingos prūsų gentys. Po kryžiuočių invazijos dalis jų buvo sunaikinta, kita dalis – germanizuota. Kaliniai lenkai, suimti Dancige, būsimo konclagerio vietoje pasirodė jau 1939 m. rugsėjo 2 d. – antrąją Antrojo pasaulinio karo dieną, tebesitęsiant Vokietijos ir Lenkijos kariuomenių susirėmimams. Štuthofa konclagerio teritorijai plečiantis, jo statusas kelis kartus keitėsi. Pagaliau 1942 m. sausio 7 d. ši Trečiojo reicho „priešų“ kalinimo ir marinimo įstaiga buvo pavadinta Valstybine koncentracijos stovykla. Stovyklos komendantu pareigas nuo 1942-ųjų rudens ėjo SS šturmbanfiureris majoras Paulis Werneris Hoppe, 1937–1941 m. tarnavęs Dachau konclageryje. Detaliau Štuthofa koncentracijos stovyklos istorija bei jos ypatumai išdėstyti lenkų istorikų darbuose. Antai 1988-aisiais Varšuvoje buvo išleista didelės apimties kolektyvinė monografija³.

Šiuo metu 1939–1945 m. veikusio Štuthofa konclagerio vietoje (Lenkijoje, Štutovo (*Sztutowo*) vietovėje į rytus nuo Gdansko) yra muziejaus teritorija su keliais atstatytais

barakais, krematoriumu, dujų kameros pastatu, kitais paminkliniais akcentais. 1993 m. čia atidengta paminklinė lenta, skirta 1943-iaisiais įkalinτος lietuvių visuomenės veikėjų „46-ųjų grupės“⁴ aukai atminti. Šios grupės įkalinimas buvo okupantų kerštas už lietuvių tautinio antinacinio pagrindžio veiklą boikotuojant SS legiono mobilizaciją. 1943 m. pavasarį naciai buvo priversti atsakyti savo sumanymo Lietuvos jaunuoliais papildyti Vokietijos karo mašiną ir taip užkamšyti vis didėjančias spragas Rytų fronte.

1995 m. buvusio lagerio teritorijoje pagerbtas visų Lietuvos gyventojų, kalintų ir mirusių Štuthofa koncentracijos stovykloje, atminimas. Tai liudija Lietuvos ambasados Lenkijoje ir kelių aktyvių buvusio konclagerio kalinių⁵ bei jų artimųjų rūpesčiu prie buvusio Štuthofa krematoriumo pritvirtinta atminimo lenta su užrašu, kad čia kentėjo ir žuvo Lietuvos žmonės⁶.

TRUMPAI APIE KITĄ ISTORIOGRAFIJĄ

Apie Štuthofa koncentracijos stovyklą žinome ir iš šiame „mirties fabrike“ kalėjusių kunigo Stasio Ylos, mokytojo istoriko Antano Kučinsko-Kučo (pasirašiusio Gervydo slapyvardžiu), Marijos Rolnikaitės (Machos Rolnik) atsiminimų⁷. Beje, 1991 m. išleistoje S. Ylos knygoje spausdinamas istoriko akademiko Vytauto Merkio apžvalginis straipsnis „Stasys Yla ir jo atsiminimai“⁸, kuriame glaustai pateikta Štuthofa koncentracijos stovyklos charakteristika. 1990-aisiais savo skaudžią patirtį lageryje aprašiusiųjų gretas kiek vėliau negu B. Sruogos grupė papildė ir čia kalinio drabužiais aprengtas Vladas Telksnys⁹.

Atkūrus nepriklausomybę, Štuthofa tema pasipildė naujais šaltiniais. Pasirodė plačiai visuomenei skirtų istorikų straipsnių¹⁰, dar

neskelbtų kalėjusių žmonių atsiminimų. 1998-aisiais Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras išleido jau minėtą knygą „Pragaro vartai – Štuthofas“¹¹, skirtą ir 46-iesiems Lietuvos inteligentams, 1943 m. apkaltintiems antinacine propaganda ir išvežtiems į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Joje spausdinami kartu su šių inteligentų įkaitų grupe konclageryje kalintų mokytojo sportininko Leono Puskunigio bei Vilniaus lietuvių visuomenės veikėjo žurnalisto Rapolo Mackonio atsiminimai¹².

Tais pačiais metais straipsnio autorius, peržiūrėjęs kai kuriuos Štuthofa muziejaus archyve¹³ esančius 1944–1945 m. laikotarpio istorinius dokumentus apie Štuthofa konclageryje kalintus Lietuvos žydus, pirmą kartą pabandė šią kalinių kategoriją įvertinti statistiškai. Apytikris jų skaičius akivaizdus jau rašinio pavadinime¹⁴. Kitų istorikų Antrojo pasaulinio karo laikotarpio tyrinėjimuose bei jiems skirtuose leidiniuose taip pat galima rasti svarbios informacijos ir istorinių faktų¹⁵ apie šią Lietuvai simbolinę jos gyventojų kančių vietovę¹⁶, kurioje 1939–1945 m. šalia kitų šalių piliečių buvo kalinami ir žudomi bei mariniami ir Lietuvos piliečiai. Daugumą jų sudarė – žydų tautybės žmonės. Medžiagos Štuthofa judaikai tirti galima rasti ir Lietuvos valstybinio žydų muziejaus almanachuose „Žydų muziejus“ bei jų prieduose, pavyzdžiui, 1996 m. išleistame almanacho priede „Vilniaus getas: kalinių sąrašai“¹⁷.

2003-aisiais pasirodė dar viena Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro išleista reikšminga knyga „Su adata širdyje“¹⁸. Joje publikuojami getų ir koncentracijos stovyklų kalinių atsiminimai. Beveik pusė iš jų 1944 m. kalėjo Štuthofa lageryje, o prieš tai – nacių okupacijos laikotarpiu – daugelio jų gyvybės siūlas kabėjo tarsi ant plauko.

Kalėjusių žydų pasakojimus kaip svarbūs šaltiniai papildė kitų žmonių atsiminimai, interviu su Štuthofa kaliniais Lietuvos pe-

riodikoje ar internetinėje žiniasklaidoje. Pavyzdžiui, daug detalių apie Lietuvos žydų kančias Štuthofa konclageryje savo išsamiam pasakojime pateikė šiaurietis Leiba Lipšicas¹⁹. O iš pastarųjų metų publikacijų kaip pavyzdį galima paminėti 2018 m. sausio mėnesį skaitytojams pateiktus du žurnalistės Ilonos Rūkienės pokalbius su buvusiomis Štuthofa kalinėmis portale „Delfi“²⁰.

Iš Štuthofa koncentracijos stovyklos muziejaus archyve (Archiwum Muzeum Stutthof w Sztutowie) dirbančių istorikų darbų, skirtų šiai Lietuvos žydų golgotai, reikšmingiausias yra Danutos Drywos „Žydų naikinimas Štuthofa koncentracijos stovykloje“²¹. Tačiau, be šios žymiausios žydų „transportų“ tyrėjos ir jos knygos (joje vienas skyrius skirtas geležinkeliu į lagerį atgabentiems Lietuvos žydų „transportams“²²), reikėtų paminėti ir kitus lenkų kolegas, kurių darbai svarbūs su Štuthofa konclageriu susijusiai Lietuvos judaikai. Tai – buvusi ilgametė direktorė Janina Grabowska, taip pat Marekas Orskis, Elzbieta Grot, Donaldas Steyer ir kiti tyrėjai. Su Štuthofa muziejaus istorikų knygomis bei publikacijomis ir jose pateiktais faktais apie Lietuvos žydų golgotą Dievų miško stovykloje detaliau susipažinsime straipsnio tęsinyje.

LIETUVA – ŽYDŲ EKSTERMINACIJOS POLIGONAS EUROPOJE

Iki Antrojo pasaulinio karo ir 1940 m. sovietų okupacijos žydai *litvakai* Lietuvoje turėjo savo tautai, Lietuvai ir visai žmonijai svarbius kultūros centrus, o Vilniaus miestas buvo vadinamas Šiaurės Jeruzale. Tačiau nacistinės Vokietijos okupacijos metais Lietuvos žydų bendruomenė buvo beveik visiškai sunaikinta. Lietuvą okupavę naciai (kaip ir Estiją bei Latviją) dar 1941-aisiais

ją pavertė būsimo totalinio vietos žydų naikinimo (eksterminacijos) poligonu visos Europos mastu. Netgi Lenkijoje (iki Antrojo pasaulinio karo ten būta gausios maždaug 2,5 mln. žydų bendruomenės), kuri į Lietuvą įžengiant vokiečių kariuomenei jau daugiau kaip pusantų metų buvo Vokietijos okupuota, masinės žydų egzekucijos prasidėjo vėliau negu mūsų krašte (ar buvusioje Lietuvos Respublikoje, kurią 1940 m. birželį okupavo sovietai).

1939–1941 m. Lenkijoje žydai buvo izoliuoti miestų ir miestelių getuose. Didžiausi getai buvo Varšuvoje (įsteigtas 1940 m. spalio 2 d.) ir Lodzėje (įsteigtas 1940 m. vasario mėn.). Be to, į nacių terorizuojamos Lenkijos getus žydai buvo vežami iš Austrijos, Bohemijos ir kitų nacių okupuotų šalių. Tokių žydų padėtį Lenkijoje ir Vakarų bei Vidurio Europoje Aleksandras Štomas apibendrina taip: „Kad ir kokia žiauri žydų atžvilgiu buvo ši nacių politika, tačiau tai dar nebuvo holokaustas arba, fašistų terminologija, galutinis žydų klausimo sprendimas.“²³ Slaptas nacių partijos vadovybės nutarimas dėl Europos žydų visiško išžudymo buvo priimtas tik 1942 m. sausio 20 d. Vanzė (Wansee) konferencijoje²⁴. Vadinamasis galutinis žydų klausimo (problemos) sprendimas tapo oficialia Trečiojo reicho politika. Tikslai po to prasidėjo holokaustas²⁵. Taigi holokaustas su jam būdingais bruožais ir diskriminacijos, persekiojimo, izoliavimo bei žudymo priemonėmis prieš žydų bendruomenę ir jos sudėtines dalis Lietuvos apskrityse bei valsčiuose prasidėjo anksčiau nei nacių okupuotuose šalyse. Kai kuriuose pasienio su Vokietija ir 1939 m. kovo mėn. užgrobtuose miesteliuose bei valsčiuose masinės žydų žudynės vyko jau pirmosiomis Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo dienomis.

Tad Lietuva, iš vienos okupacijos patekusi į kitą, dar 1941 m. vasarą tapo naciams savotišku paspartintų masinių žydų žudynių

poligonu²⁶. Svarbiausias tai lėmęs veiksnys – Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo išvakarėse suformuotų operatyvinių grupių ir jų būrių vadams nacių vadovybės duoti nurodymai naikinti Lietuvos miestų bei miestelių žydų bendruomenes. Tai vyko dėl to, kad pirmosiomis karo savaitėmis Vilkaviškio apskritis pateko į Tilžės operatyvinio būrio, sudaryto iš Rytprūsių ir Klaipėdos gestapininkų, SD pareigūnų ir policininkų, veikimo zoną. Minėta operatyvinė grupė A (vadovaujama W. Stahlekerio) savo žudikiška veikla negalėjo aprėpti visų jai priskirtų Lietuvos apskričių. Todėl, naciams siekiant kuo anksčiau pradėti komunistų ir žydų žudynes, Užnemunės ir Žemaitijos pasienio su Vokietijos reichu ruožas buvo laikinai „perleistas“ Tilžės operatyvinio būrio žudikams. Jie žydų žudynes Žemaitijoje pradėjo 1941 m. birželio 24 d.²⁷ Apie būrio veiklą Užnemunėje pirminių dokumentų dar neturime. Tačiau iš skelbtų ir šiam straipsniui naudojamų šaltinių visumos matyti, kad į Vilkaviškio apskritį Tilžės operatyvinio būrio padalinys įžengė kartu su puolancia vokiečių kariuomene. Taip pat aiškėja, kad būrio karininkai veikė ir toliau nei 25 km nuo sienos esančiose vietovėse, ypač prie strategiškai svarbių transporto komunikacijų. Vilkaviškio apskrityje įsteigtų vokiečių karo komendantūrų vadai turėjo vykdyti žudikiškoms instrukcijomis (dalis jų duotos žodžiu) besivadovaujančių Tilžės operatyvinių nurodymus.

Masinės žydų žudynės Lietuvoje buvo nutrauktos tik 1941 m. pabaigoje, žlugus vokiečių vermachto „žaibiškam karui“ (*Blitzkrieg*) prieš Sovietų Sąjungą, kitą Antrojo pasaulinio karo sukėlėją ir buvusią 1939–1941 m. Vokietijos sąjungininkę. Lietuvos getuose²⁸ išlikusius žydus imta naudoti kaip pigią darbo jėgą Vokietijai ir vokiečių Rytų frontui reikalingiems darbams vykdant įvairius karinius užsakymus.

ŠTUTHOFAS – LIETUVOS ŽYDŲ HOLOKAUSTO VIETA NUO 1944 M. VASAROS

1944 m. vasarą prasidėjo Lietuvos žydų tragedijos galutinė stadija – Vokietijos okupuotose ir satelitinėse šalyse vykdyto Europos žydų holokausto sudėtinė dalis. Lietuvos žydai, išlikę po 1941 m. vasaros ir rudens masinių žudynių bei vėlesnių pavienių egzekucijų, tebesikankino Lietuvos teritorijoje veikiančiose koncentracijos stovyklose – buvusiuose getuose ir kitose prievartinio darbo ar izoliavimo vietose. Kita dalis kalinamų žydų, daugiausia iš buvusio Vilniaus geto, dar 1942–1943 m. buvo deportuoti darbams į Latviją ir Estiją. Čia dažniausiai dar baisesnėmis sąlygomis jie buvo laikomi koncentracijos stovyklose bei mažesniuose izoliacijos punktuose ir naudojami kaip pigi darbo jėga²⁹. Tolesnis išlikusių Lietuvos žydų likimas iš dalies buvo susijęs su pokyčiais Vokietijos ir Sovietų sąjungos karo fronte. Po trejų metų karo veiksmai vėl sugrįžo į Lietuvos teritoriją, Raudonoji armija pasiekė Estiją ir Latviją. Tačiau naciai, nepaisydami pralaimėjimų ir kituose Antrojo pasaulinio karo frontuose, tebetęsė žydų naikinimo politiką, o jų veiksmai, vykdant vadinamojo „galutinio sprendimo“ [žydų sunaikinimo – S. B.] programą, tapo dar labiau sukonkretinti ir paspartinti. Šios programos, kaip ir viso holokausto, sudėtinė dalis buvo pasmerktų žydų maršimas darbu³⁰.

Totalinį karą kariaujančiai nacių Vokietijai trūko darbininkų. Todėl 1944 m. vasarą tik dalis Lietuvos žydų, kalintų visų trijų Baltijos šalių teritorijose esančiose darbų stovyklose, buvo įvairiomis aplinkybėmis nužudyta. Tuomet tik nedaugeliui jų pavyko pabėgti ar pasislėpti ir sąlyginai laisviems sulaukti nacių okupacijos pabaigos. Tuo tarpu dauguma izoliuotų Lietuvos žydų, priartėjus Rytų frontui, traukiniais ir lai-

vais išgabenta į Štuthofą koncentracijos stovyklą³¹.

Štuthofe kalintų lietuvių atsiminimų knygoje minimi įvykiai yra susiję su tūkstantinių žydų „transportu“ gabenimu į iki tol palyginti nedidelį, bet vėliau jau perpildytą konclagerį. Štai jau minėto A. Gervydo (A. Kučinsko) atsiminimuose rašoma, kad 1944 m. Štuthofą koncentracijos stovykla „turėjusi apie aštuonis ūkstančius gyventojų, per vasarą išaugo į 45 000 kalinių miestą“³². Kitas Štuthofą kaceto kalinys S. Yla apie 1944-ųjų vasarą parašė: „Mūsų stovyklos veidas keitėsi nebe savaitėmis, bet dienomis. Masės naujų vergų plaukė ir plaukė. Moterų skaičius tą vasarą išaugo iki 27 000 [iki tol šiame konclageryje moterų buvo mažai – S. B.], vyrų iš 8500 pakilo iki 18 000. Atgrūsta buvo žydų iš įvairių kraštų, ypač iš Pabaltės <...>“³³. Tuo tarpu B. Sruoga savo garsiajame „Dievų miške“ rašė, kad Štuthofe pirmiausia atsidūrė žydai iš Šiaulių ir Kauno ir dar kad iš Osvencimo konclagerio buvo atgabenta 30 000 Vengrijos žydžių³⁴. Beje, šis skaičius netikslus – į Štuthofą mirties stovyklą pateko 12 000 Vengrijos žydų³⁵.

Vienas pirmųjų lenkų tyrinėtojų, pradėjusių gilintis į žydų kalinimo Štuthofą konclageryje istoriją, – buvęs jo kalinys Kšyštofas Duninas-Vansovičius (Krzysztof Dunin-Wąsowicz). Jis atkreipė dėmesį į tai, kad žydai iš vadinamojo Ostlando³⁶ į Štuthofą buvo gabenami ne tik dėl Raudonoios armijos veržimosi į Baltijos šalis. Kita „evakuojamų“ žydų iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijos atsiradimo Štuthofą koncentracijos stovykloje priežastis, pasak K. Dunino-Vansovičiaus, – to konclagerio įjungimas į jau minėtą „galutinio sprendimo“ akciją (nuo 1944 m. liepos mėn.). Tyrinėtojas tuomet (XX a. 7 dešimtmečio viduryje) išskyrė šalis, kuriose buvo daugiausia žydų tautybės gyventojų, kalėjusių Štuthofe, tai: Vengrija, Lenkija, Lietuva, Latvija, Čekija³⁷. Vėliau lenkų istorikai, panaudodami išlikusius archyvinis šaltinius,

pagal kuriuos buvo galima nustatyti maždaug 70 tūkst. iš 110 tūkst. koncentracijos stovykloje kalintų ir evidencijos knygose registruotų žmonių, galėjo tiksliau ir įvairiais aspektais analizuoti Štuthof kalinių kontingento struktūrą. Buvo nustatyta, kad koncentracijos stovykloje kalėjo apie 50 tūkst. žydų iš įvairių šalių. Dauguma jų į Štuthofą pateko 1944-ųjų vasarą ir rudenį. Kolektyvinėje monografijoje J. Grabowska nurodė žydų tautybės kalinių, atvežtų į Štuthof „mirties fabriką“ 1944 m. birželio 29–spalio 14 d. ir įrašytų į registracijos (evidencijos) knygas, skaičių – 47 109³⁸. Didesnė jų dalis iš Kauno ir Rygos atvyko kalinių „transportais“, kuriuose buvo daug Lietuvos žydų.

Tačiau daugiataukstantinių Lietuvos žydų „transportų“ analizė nustatant kalinių priklausomybę vienai ar kitai šaliai (valstybei) yra sudėtingesnė negu kitų šalių žydų kalinimo ir jų statistikos tyrimai. Mat stinga ne tik dalies archyvinių šaltinių. 1944 m. nespėjant registruoti į Štuthofą plūstančių naujų kalinių, duomenų apie kalinius žydus užrašymas neretai būdavo supaprastinamas, neišsamus ir su klaidomis. Be to, atskirti Lietuvos žydus nuo Lenkijos žydų trukdė istorinės geografijos keblumai, susiję su

Rytų Lietuvos (Vilniaus krašto) priklausomybės vienai ar kitai okupuotai valstybei 1941–1944 m. traktavimu.

Todėl lenkų istoriko Mareko Orskio pateiktas apytikris 4000 kalinių skaičius³⁹, į kurių įtraukti visų tautybių Štuthof kalinti Lietuvos gyventojai, yra gerokai mažesnis negu konclageryje trumpiau ar ilgiau kalintų vien Lietuvos žydų skaičius. Vėliau Štuthof kalinių žydų priklausomybės vienai ar kitai šaliai statistiką tyrė ir minėta istorikė D. Drywa. Ji konstatavo, kad Štuthof koncentracijos stovyklos kaliniais buvo apie 10 tūkst. Lietuvos žydų⁴⁰. Tačiau ir šis skaičius dėl jau minėtos istorinės geografijos problemos, susijusios su Rytų Lietuva, yra gerokai sumažintas.

Tiek Lietuvos žydų, tiek ir kitų tautybių Lietuvos gyventojų kalinimas Štuthof koncentracijos stovykloje – plati ir sudėtinga tema. Buvusio konclagerio muziejaus archyve išliko tik dalis reikalingų šaltinių, todėl nelengva nustatyti tikslų čia kalintų Lietuvos žydų skaičių. Tyrinėjimus sunkina ne tik išlikusių šaltinių fragmentiškumas, bet ir kitos aplinkybės. Jos greta aktualių Lietuvos žydų holokausto istorijos aspektų bus nagrinėjamos straipsnio tęsinyje.

Nuorodos

¹ B. Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius, 1976.

² *Pragaro vartai – Štuthofas*, Vilnius, 1998, p. 8–34.

³ *Stutthof: Hitlerowski oboz koncentracyjny*, Warszawa, 1988, s. 49–115.

⁴ *Pragaro vartai – Štuthofas*, Vilnius, 1998.

⁵ Iš jų išskirtinas kartu su B. Sruoga Štuthof kalintas Mykolas Pečeliūnas, po Antrojo pasaulinio karo likęs Lenkijoje, gyveno Gdanske kaip Michal Peczeluna.

⁶ S. Buchaveckas, „Minėjimas Štuthofe“, *Europos lietuvis*, 1995 03 13.

⁷ S. Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Kaunas, 1991 (išeivijoje 1951 m. išleistas knygos kartotinis leidimas); A. Gervydas, *Už spygliuotų vielų*, Chicago, 1950; M. Rolnikaitė, *Turiu papasakoti*, Vilnius, 1963.

⁸ S. Yla, *Žmonės ir žvėrys...*, p. 388–398.

⁹ V. Telksnys, *Kamino šešėlyje*, Vilnius, 1990.

¹⁰ A. Bubnys, „Štuthofas: dabartis ir istorija“, *Vakarinės naujienos*, 1996 05 20; S. Buchaveckas, „Štuthofas, kančių vieta“, *Gimtasis kraštas*, 1995 03 23.

¹¹ *Pragaro vartai – Štuthofas*, Vilnius, 1998.

¹² L. Puskunigis, „Štuthof žardienos“, *Pragaro vartai – Štuthofas*, Vilnius, p. 251–421; R. Mackonis, „Mes dar gyvi žmonės“, ten pat, p. 422–483.

¹³ Visas archyvo pavadinimas: Archiwum muzeum Stutthof w Sztutowie.

¹⁴ S. Buchaveckas, „W obozie koncentracyjnym w Stutthofie nazisci więźnili 13 500 litewskich Żydów“, *Kurier Wilenski*, 1998 09 16, 09 17.

¹⁵ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 215–216, 223–227;

S. Buchaveckas, „Lietuvos inteligentų įkalinimas Štuthof koncentracijos stovykloje“ (pateikiamas čia kalintų 13 500 Lietuvos žydų skaičius), prieiga per internetą: http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2013/201303_studhofas.pdf.

¹⁶ Dabar Lenkijos teritorijoje šalia buvusio Štuthof konclagerio esantis miestelis lenkiškai vadinamas Sztutowo.

¹⁷ *Vilniaus getas: kalinių sąrašai*, almanacho *Žydų muziejus* priedas, Vilnius: Valstybinis žydų muziejus, t. 1, 1996.

¹⁸ *Su adata širdyje: getų ir koncentracijos stovyklų kalinių atsiminimai*, Vilnius, 2003.

¹⁹ L. Lipšicas, „Šiaulių getas“, *Šiaulių kraštas*, 2001 08 03.

²⁰ I. Rūkienė, „Išgyveno Kauno getą ir Štuthofą: lageryje pirmiausia nukirpo plaukus ir liepė praustis“, prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/multimedia/mes/prisimename/>.

²¹ D. Drywa, *Żagłada żydów w obozie koncentracyjnym Stutthof*, Gdansk, 2011.

²² *Ibid*, s. 88.

²³ A. Štomas, „Holokaustas, žydų ir nežydų patirtis“, *ŠOA Holokaustas Lietuvoje*, 2 dalis, Vilnius, 2004, p. 181.

²⁴ *Topographie des Terrors*, Berlin, 1991; B. Gelpernas, „Atlaikę žmoniškumo egzaminą“, *Žydų muziejus*, Vilnius, 1994, p. 271; S. Buchaveckas, „Dėl Lietuvos žydų eksterminacijos nacių okupacijos pradžioje (1941)“, *Atgimimas*, 1995 03 29, 04 05, 12, 19; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva...*, p. 187–207.

²⁵ A. Štomas, ten pat, p. 182.

²⁶ *Masinės žudynės Lietuvoje*, 1 d., Vilnius, 1965, p. 131–139.

²⁷ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 197; Ch. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006, p. 65–67.

²⁸ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 1998; S. Buchaveckas, „Dėl Lietuvos žydų eksterminacijos nacių okupacijos pradžioje (1941)“, *Atgimimas*, 1995 04 05, 12, 19; A. Bubnys, *Holokaustas Lietuvoje*, „Lietuvos žydai“, Vilnius, 2011, p. 459–464; A. Bubnys, *Kauno getas*, Vilnius, 2014; A. Bubnys, *Vilniaus getas*, Vilnius, 2015; A. Bubnys, *Šiaulių getas*, Vilnius, 2014.

²⁹ K. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų naikinimas hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1975, p. 58–60.

³⁰ P. Johnson, *Žydų istorija*, Vilnius, 1999, p. 712.

³¹ A. Bubnys, „Vilniaus geto žydai nacių koncentracijos stovyklose Estijoje 1943–1944 m.“, *Voruta*, 2019 09 28, 10 26.

³² A. Gervydas, *Už spygliuotų vielių*, Chicago, 1950, p. 146–156.

³³ S. Yla, *Žmonės ir žvėrys*, Kaunas, 1991, p. 242.

³⁴ B. Sruoga, *Dievų miškas*, p. 331, 338.

³⁵ M. Orski, „Struktura państwowa i skład narodowosciowy obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945“, *Zeszyty muzeum Stutthof*, 1992, nr. 10, s. 54.

³⁶ Ostlandas (vok. *Ostland*, liet. *Rytų kraštas*) – nacių okupacijos metais iš Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Gudijos (Baltarusijos) generalinių sričių sudarytas kolonijinis reichskomisaratas su centru Rygoje.

³⁷ K. Dunin-Ūsowicz, *Oboz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia, 1966, s. 128, 145.

³⁸ J. Grabowska, *Więzniowie, Stutthof hitlerowski oboz koncentracyjny*, Warszawa, 1988, s. 128.

³⁹ M. Orski, „Struktura państwowa i skład narodowosciowy obozu koncentracyjnego Stutthof w latach 1939–1945“, *Zeszyty muzeum Stutthof*, 1992, nr. 10, s. 54–55.

⁴⁰ D. Drywa, *Żagłada żydów w obozie koncentracyjnym Stutthof...*, s. 92.

Gauta 2020 04 24
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius